

DE KLANK VAN DA VINCI

door Jelle Dierickx

Op 2 mei 1519 stierf op 67-jarige leeftijd de renaissanceman bij uitstek, Leonardo da Vinci. De mythe was toen al groter dan de man en heeft sindsdien enkel nog grotere proporties aangenomen. De Mona Lisa, de zogenaamde Vitruviusman en Het laatste avondmaal zijn werelderfgoed en de aan Da Vinci toegeschreven Christus Imperator werd in 2017 voor 450,3 miljoen dollar geveild terwijl het in 1958 als toen nog onbekend werk voor een schamele 45 Pond gekocht werd.

Ondanks alle mythen en de wereldsterstatus van Da Vinci, ondanks alle boeken die al vervaardigd werden omtrent de man en zijn werk, is het nog steeds nauwelijks geweten bij een groter publiek dat hij een volleerd musicus was. Hij bespeelde niet enkel meesterlijk de lira da braccio, maar stond tevens bekend als uitmuntend zanger en improvisator. Daarnaast deed hij onderzoek naar de wereld van het geluid en ontwierp hij diverse instrumenten. Het eigenlijke begin van zijn carrière, zijn verblijf aan het hof in Milaan, stond zelfs in het teken van de muziek. In 1482 zond Lorenzo de Medici hem als musicus naar het hof van de Sforza's waar hij naar de woorden van Vasari direct furore maakte:

Na de dood van Gian Galeazzo, hertog van Milaan, en nadat diens plaats in 1494 was ingenomen door Lodovico Sforza, gebeurde het dat Leonardo omwille van zijn grote faam door de hertog werd uitgenodigd naar Milaan te komen om er op de lier (lira da braccio) te spelen, want de hertog hield veel van de klank van dat instrument; en Leonardo bracht inderdaad zijn lier mee, die grotendeels van zilver was en die hij eigenhandig had vervaardigd, in de nieuwe en bizarre vorm van een paardeschedel, een vorm die voor een krachtiger klank en een meer gedragen geluid zorgde: vandaar dat hij alle musici overtrof die daar waren samengekomen om te spelen. Bovendien was in die tijd niemand zo goed als hij in geïmproviseerde declamatie van verzen.

De levens van de kunstenaars van Giorgio Vasari is meestal één van de eerste bronnen die geciteerd wordt in teksten omtrent Da Vinci en toch heeft het geduurd tot de jaren tachtig van de twintigste eeuw vooraleer de link van Da Vinci met muziek systematisch onderzocht werd. Dit door Emanuel Winternitz. Het is nochtans niet enkel Vasari die Da Vinci duidelijk als musicus profileert. Paolo Giovio, Benvenuto Cellini, de Codice del Anonimo Gaddiano, Giovanni Paolo Lomazzo... spreken allemaal over Da Vinci als muzikant. Ook de wiskundige en filosoof Luca Pacioli schrijft in de appendix van *De Divina Proportione*, waaraan Da Vinci intensief meewerkt, over zijn collega als *één van de meest excellente schilders van perspectief, architect, musicus*. Een paar jaar na zijn dood beschreef de historicus Paolo Giovo hem als volgt:

Hij had een aangenaam, briljant en vrijgevig temperament, was een aantrekkelijke verschijning, een connoisseur en uitmuntend uitvinder van mooie dingen, vooral op het gebied van spettacoli teatrali. Daarbovenop zong hij meesterlijk terwijl hij zichzelf begeleidde op de lira.

De schilderijen en tekeningen zijn tot op de dag van vandaag nog steeds zichtbaar en daardoor lijken ze van groter gewicht dan de lang vervlogen klanken die Da Vinci als musicus voortbracht. Dat wil echter niet zeggen dat we moeten doen alsof ze er nooit geweest waren.

Wat weten we over de klank van Da Vinci? Hij heeft wellicht muzieklessen gekregen toen hij in het atelier van Andrea Verrocchio werkzaam was (van 1467 tot 1476). Atalante Migliorotti staat bekend als één van de leerlingen die Da Vinci later zelf in de wereld van de muziek zou inwijden, Da Vinci zelf bespeelde zeker de lira da braccio en wellicht ook de luit. Die instrumenten gebruikte hij tijdens tal van

improvisaties. De meeste improvisatoren uit de tijd schreven hun creaties niet neer en Da Vinci is hierop geen uitzondering. In zijn notities duikt wel sporadisch notenschrift op, vaak in de context van een rebus of raadsel. Hij kon dus zonder probleem muziek noteren.

Omtrent de lira da braccio bestaat er wel enige begripsverwarring. In de Renaissance werden de termen lira of viola gebruikt om zowel de lier uit de Grieks-Romeinse oudheid als de voorloper van de viool met extra resonantiesnaren te beschrijven. Zo worden Apollo en Orpheus bijvoorbeeld ook met beide instrumenten afgebeeld op diverse tekeningen en schilderijen. Ook de engel van Ambrogio de Predis speelt lira da braccio op het paneel links van Da Vinci's Madonna op de rots dat zich tegenwoordig bevindt in de National Gallery te Londen. Het instrument bleef bijzonder populair tot in het midden van de 16de eeuw.

Baldassar Castiglione beschrijft het instrument ook in zijn befaamde Boek van de hoveling uit 1527:

Nog veel mooier vind ik zang met de begeleiding van een viola, want daarbij bevat de solostem bijna alle schoonheid (...) Het meest bevat mij het voordragen van poëzie met begeleiding van de viola, want dat verleent de woorden wonderbaarlijke schoonheid en uitdrukingskracht.

In Castiglione's Boek van de hoveling wordt de vraag gesteld naar de ideale hoveling, zoals Da Vinci er in wezen ook één was. In deze context wordt gewezen op het belang van geletterdheid en dat men op zijn minst enige interesse moet hebben voor de muziek, de schone kunsten en de dichtkunst.

U moet weten dat ik met de hoveling niet tevreden ben als hij niet ook musicus is en al hij niet alleen muziek kan lezen, maar ook een paar instrumenten bespeelt.

Muziek werd in de Middeleeuwen gezien als één van de zeven artes liberales en ook in de Renaissance bleef deze idee verder leven. Het is dan ook niet logisch om de muzikale aspecten van Da Vinci los te koppelen van zijn andere werkzaamheden. Misschien wordt er teveel gekeken naar de schilderwerken van Da Vinci en de zaken die hij niet afgewerkt heeft. Misschien deelde hij wat veel festivalmakers en musici die improviseren weten: we bestaan in het moment, alles is af in het ene moment dat de muziek klinkt. Wie weet is hij wel het meest aanwezig in dat wat men niet kan vastgrijpen. Hij was alvast gefascineerd door het uitdoven van muziek en sprak in deze context zelfs van *la malattia della musica*. In de schilderkunst probeerde hij de onhoorbare harmonieën eeuwig te laten voortklinken, maar ook in zijn experimenten met akoestiek zoekt hij naar mogelijkheden om klank langer aan te houden. Rond 1489 schrijft hij dat hij het perspectief zowel uit het standpunt van het zien als van het horen wil onderzoeken. In die context wou hij over muziek en de natuur van de vijf zintuigen spreken, maar het is niet geweten of deze studie ooit geschreven werd. De meeste onderzoekspistes die in zijn notities te vinden zijn, zijn gelinkt aan zijn ideeën omtrent muziekinstrumenten. Zo ontwierp hij onder andere een glissandofluit en was hij bijzonder gefascineerd door slagwerk dat ook in militaire context kon ingezet worden. De instrumenten die hij ontwierp waren geen magische toestellen, maar onderzochten hoe het spectrum kon uitgebreid worden. Zo ontwikkelde hij vanuit de draailier de „viola organista“, de combinatie van een toets- en een strijkinstrument dat in theorie een volledige batterij viola da gamba's kon vervangen. Het instrument werd opnieuw geconstrueerd door Slawomir Zubrycki in 2013.

De nieuwsgierigheid van Da Vinci was echter onverzadigbaar en hij ging veel verder dan het ontwerpen van muziekinstrumenten. Hij verklaarde geluidsgolven echter ook via de metafoer van watergolven, net zoals Hermann von Helmholtz het in zijn geluidsl leer zou doen, maar wel pas een paar eeuwen later, in 1862. Da Vinci begreep ook het fenomeen echo, maar was net zo goed op zoek naar geluidseffecten als naar de zogenaamde harmonie van de sferen zoals Cicero die beschreef in de

Droom van Scipio (De Republica, boek VI). De tijd was nog niet rijp voor methodologisch onderzoek omtrent het binnenoer, maar Da Vinci verlegde de grenzen van het onderzoek waar mogelijk.

Musica, la Figurazione delle cose Invisibili. Voor Da Vinci was muziek de representatie van onzichtbare dingen. Geen wonder dat deze mens gedreven door fascinatie en nieuwsgierigheid ook de wereld van de onzichtbare dingen wou verkennen. Dit telkens vanuit een holistisch besef dat oog, oor en neus verbinden waren. Zijn denken en handelen gaat steeds uit van de organische structuur van het universum. Het is een constante zoektocht naar kosmos in de chaos, naar orde in de wanorde.

Zo zijn er ook diverse speculaties omtrent de verborgen muziek in de visuele werken van Da Vinci. Onder andere musicoloog Giovanni Maria Pala spreekt in *The hidden music* over de verborgen muziek in Het laatste avondmaal van Da Vinci. Feit is alvast dat Da Vinci niet ongevoelig was voor het omzetten van muzikale harmonieën in een architecturale ruimte. *Ik geef de tonen weer van de objecten die worden gezien door het oog, schreef hij, zoals de musicus de noten weergeeft die worden gehoord door het oor.*

Vele aspecten van zijn onderzoek werden tevens concreet gerealiseerd in Da Vinci's rol als festivalmaker. Aan het hof van Milaan was hij verantwoordelijk voor de artistieke invulling en praktische realisatie van de diverse feesten of spettacoli teatrali. Zo ontwierp hij in 1490 onder andere de virtuoze ontwerpen en verrassende visuele effecten voor het spektakelstuk *Het feest van het paradijs* dat opgevoerd werd in het Castello Sforzesco om het huwelijk te vieren van Gian Galeazzo Sforza en Isabella van Aragon. Dichter Bernardino Bellincioni schrijft in het voorwoord van zijn tekst voor de performance dat de titel verwijst naar *het paradijs dat geniaal geschapen werd door de Florentijnse meester, Leonardo da Vinci.*

Op kleinere schaal organiseerde hij bijvoorbeeld ook optredens van speellieden en zangers voor Mona Lisa terwijl ze voor hem poseerde. Hij beheerste letterlijk en figuurlijk de gave een glimlach om de lippen te toveren.

Het boek van de hoveling introduceert een nieuw woord in het Italiaans:

Men moet een zekere sprezzatura aan de dag leggen, waarmee men verbergt hoe knap men is en de indruk wekt dat men wat men doet en zegt, zonder moeite en bijna achteloos doet en zegt.

We mogen zeker onder de indruk zijn van de sprezzatura die Da Vinci aan de dag legde op muzikaal gebied. Zijn lira da braccio mag dan wel verstomd zijn, de klank van Da Vinci maakt nog steeds deel uit van de verbazingwekkende kosmos waarin we leven.

Musica Divina 2019 gaat aldus op zoek naar de klanken die de mythe Da Vinci omgorden. Ensembles als Capella de la Torre, Currende, VocaMe, So el encina, Douce Mémoire, RedHerring en Constantinople feat. Marco Beasley nemen ons mee op ontdekkingsstocht. Van Soundscape Da Vinci tot Canzoni Italiani, van muziek van tijdsgenoot en collega-genie Josquin Desprez en het Frankrijk van Christine De Pizan tot een muzikale brug over de Bosporus. De hedendaagse kopie van de viola organista mag natuurlijk ook niet ontbreken.

Ook de negen dichters van Poesia Divina gaan in hun nieuwe psalmen op zoek naar de klank van Da Vinci, naar de wereld voorbij de mythe, naar een contrapunt met het onvoltooide.

Zoals voor Da Vinci muziek de representatie van onzichtbare dingen is, zo wordt het onzichtbare hoorbaar gemaakt tijdens Musica Divina.

Bronnen

- Castiglione, B. (1527/2000), *Het boek van de hoveling*, Athenaeum – Polak&Van Genneep, Amsterdam
- Isaacson, W. (2017), *Leonardo da Vinci. The Biography*, Simon & Schuster, Londen
- Isbouts, J.-P. & Brown, C.H., *Young Leonardo*, Brown & Pantheon, Santa Monica
- King, R. (2012), *Leonardo en het Laatste Avondmaal*, De Bezige Bij, Amsterdam
- Müller, S. (2018), *Der grösste Kunstkrimi der Welt*, in Stern Nr. 35, 23.8.2018
- Pater, W. (1873/1998), *The Renaissance. Studies in Art and Poetry*, Senate, Twickenham
- Vasari, G. (1550/1995), *De levens van de kunstenaars*, Pandora Pockets
- White, M. (2000), *Leonardo, the first scientist*, Abacus, Londen
- Winternitz, E. (1982), *Leonardo da Vinci as a musician*, Yale University Press, New Haven & Londen
- Zöllner, F. (2005), *Leonardo da Vinci*, Taschen, Köln
- Zubrzycki, S. (2015) *The da Vinci sound – Viola Organista*, Piano Classic 001 / SEMF 001